

УДК 37.014.53

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ПИТАНЬ ОСВІТНЬОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Г.В.Давиденко

***Анотація.** У статті представлені результати ретроспективного аналізу становлення соціальної політики щодо інвалідності на теренах Європи; охарактеризовано сучасний стан справ щодо імплементації інклюзивної складової в суспільне життя Євросоюзу.*

***Ключові слова:** інклюзія, інклюзивна освіта, інвалідність, інтеграція, соціальна інтегративна політика.*

***Аннотация.** В статье представлены результаты ретроспективного анализа становления социальной политики относительно инвалидности на территории Европы; охарактеризовано современное состояние дел относительно имплементации инклюзивной составляющей в общественную жизнь Евросоюза.*

***Ключевые слова:** инклюзия, инклюзивное образование, инвалидность, интеграция, социальная интегративная политика.*

***Annotation.** The retrospective analysis of social disability policy establishment in Europe is conducted; the modern state of businesses is analysed in relation to the inclusive constituent implementation into the European Union social life.*

***Keywords:** inclusion, inclusive education, disability, integration, social integrative policy.*

Європейська соціальна хартія, Мальтійська декларація, Конвенція про права інвалідів Організації Об'єднаних Націй та інші міжнародні документи визначають право людей з інвалідністю на реалізацію своїх соціальних прав, у тому числі й права на вищу освіту.

Сучасна європейська соціальна політика впроваджується під егідою «Нової Європи», основою якої є концепція тотального соціального права. Саме соціальна політика держави повинна бути фактором

успішного впровадження інклюзії. Водночас проблема доступу людей з обмеженими можливостями до їхніх соціальних прав стає все більш *актуальною*, оскільки соціальна політика щодо інвалідності поки не повною мірою забезпечує необхідний і достатній для цього рівень доступу. Саме тому, на нашу думку, варто розглянути становлення соціальної політики щодо інвалідності й неповносправності на теренах Європи.

Мета статті – провести ретроспективний аналіз становлення соціальної політики щодо інвалідності на теренах Європи та проаналізувати сучасний стан справ щодо імплементації інклюзивної складової в суспільне життя Євросоюзу.

Ретроспективний аналіз становлення соціальної політики щодо інвалідності на теренах Європи.

У доісторичний період в Європі панувало негативне ставлення до людей із вадами фізичного розвитку, оскільки община виходила з практичних потреб. Тому нормальною була практика фізичного знищення неповносправних як людей, які не могли полювати, воювати, здобувати їжу. В.А.Вечканов указує на пасивний (ігнорування й кидання напризволяще) і активний (знищення) тип соціального ставлення до інвалідів з боку общини. Згодом, за первіснообщинного ладу, коли з'явилися елементи гуманності, фізичне знищення замінили пасивним соціальним ставленням – вигнанням з общини, позбавленням їжі й житла» [2]. У праслов'янських племен, на думку історика С.М.Соловйова, «при пануванні фізичної сили слабка людина була найнещаднішою істотою, і забрати життя у такої істоти вважалось актом милосердя» [10, с. 43].

У Стародавньому Римі спостерігаються перші прояви соціальної уваги до людей з інвалідністю, які набували обрисів державних інституцій. Так, І.Н.Єфимов стверджує, що тоді інваліди війни та їхні сім'ї утримувалися за рахунок Республіки, а римські легіонери, які стали неповносправними у боях, отримували ренту, земельні наділи та звільнялися від податків. Важливим кроком є будівництво так званих валетудинаріїв – спеціальних шпиталів з елементами реабілітації, відновлення військової здатності поранених і навіть виготовлення протезів [3, с. 16]. Елементи піклування про інвалідів військових дій не можна вважати повноцінною соціальною турботою, оскільки особи нижчих каст, хронічно хворі, інваліди дитинства не мали жодних соціальних гарантій [4, с. 56].

Соціолог А.І.Шевченко виокремлює три типи такого ставлення: американська, західноєвропейська й східноєвропейська традиції [11]. Так, у дохристиянському світі переважало негативне ставлення до людей з обмеженнями медичного здоров'я. Науковець переконливо аргументує тезу про залежність ставлення до людей з вадами фізичного розвитку від географічних та кліматичних умов країни: «Чим більш суворими виявляються умови життя людей, тим менше можливостей залишалось у хворих, старих та калік для виживання. Наприклад, у північних народів (Скандинавія) було прийнято позбавляти таких людей життя з метою збереження життя роду [11]. Пізніше, з приходом християнства, окрім гуманізму й милосердя, прийшла віра в особливе божественне начало неповносправних. Отже, культурно склалися дві антагоністичні традиції в ставленні європейців до інвалідності: давніша – відторгнення та знищення, і пізніша – милосердя й святенництво.

Для Західної Європи XIX століття характерне поширення соціальної опіки щодо неповносправних під поняттям «реабілітація». Вона набуває не медичного, а саме соціологічного значення в діяльності благодійних організацій та служб і стає синонімом допомоги. Соціологічні реформи набули популярності після Першої Світової війни, коли з'явилася необхідність не тільки в медичній, а й фінансовій, психологічній та соціальній допомозі колишнім учасникам бойових дій. У цей час у Німеччині поширюються поняття «включення», «повторне включення», «відновлення», яке охоплювало професійні, медичні та соціальні аспекти життя неповносправних.

Соціологи відзначають, що в другій половині XX століття термін «інвалідність» (глухота, німота, каліцтво) відходить в Європі на другий план і набуває негативного відтінку, натомість поширюються поняття, зорієнтовані на особистість людини: людина з обмеженими можливостями, ослабленим зором, слухом, людина з порушеннями розвитку, з особливими потребами тощо. Це свідчить про становлення особливого індуктивного підходу, за якого часткове, особистісне, окреме домінує й узагальнюється до соціологічних категорій. Людина з інвалідністю розглядається як особистість, що має специфічні потреби, які визнаються суспільством і мають тривалу перспективу позитивного розвитку [11].

Першою країною, яка дійшла релевантного розуміння означеної проблеми, стала Німеччина. Тут у 1970-х рр. було створено законодавчу базу й національну концепцію соціальної політики, унаслідок чого реабілітація неповносправних була визнана й організована як особливий тип діяльності, скерований на допомогу людям з особливими потребами з метою розкриття їхніх здібностей, задоволення потреб і надання їм достойного місця в суспільстві.

У Європейському Союзі серед громадян працездатного віку близько 15 % мають обмежені можливості, що стимулює увагу з боку соціальних служб та державної політики. Окрім освітньої

сфери, яка торкається дітей з порушеннями фізичного розвитку проводяться заходи з соціальної та економічної інтеграції молоді в суспільство.

Узагальнення вітчизняних та зарубіжних соціологів свідчать про перехід у соціальній політиці Євросоюзу від захисту неповносправних до їх стимуляції до діяльності й самореалізації: «Пріоритетом у соціальній політиці стосовно людей з обмеженими можливостями держав-членів Євросоюзу стає не стільки захист і компенсації, скільки забезпечення можливості особам з інвалідністю контролювати власне життя, при чому реабілітація й інтеграція стали одними з основних інструментів для досягнення цієї мети. У багатьох державах традиційні інституційні утворення було реорганізовано в особистісно орієнтовані житлові комплекси зі спрямованістю на надання допомоги на місцях, що є одним зі способів допомогти людям з обмеженими можливостями стати більш незалежними» [11].

Дотримання соціальних прав та соціального забезпечення людей з обмеженнями медичного здоров'я в Європейському Союзі забезпечується двома типами законодавчих актів: перші стосуються світових міжнародних організацій (ВООЗ, ООН), другі – власне Євросоюзу.

Так, Рада Європи проводить політику захисту прав людей з інвалідністю з початку створення Європейського Союзу. Вже у 1950 році прийнято «Європейську конвенцію про захист прав людини й основних свобод», на яку опирається Рада Європи при впровадженні соціальної політики щодо неповносправних. У 60-ті рр. прийнято «Європейську соціальну хартію» й «Частковий договір у соціальній сфері й галузі громадського здоров'я». Ці документи заклали юридичну базу інтеграції, реабілітації й соціального забезпечення інвалідів в ЄС[9].

Становлення сучасного підходу до реалізації соціальної політики, в тому числі й щодо неповносправних, у Європейському Союзі розпочалося з моменту його створення як реформи, скерованої на нейтралізацію негативних наслідків економічної інтеграції.

Перша масштабна програма соціальних дій була розроблена й затверджена на Паризькому саміті 1972 року. Вона поклала початок розробці соціального законодавства Євросоюзу.

Наступний період (1980-ті рр.) характеризується прийняттям важливих актів, які, не маючи юридичної сили, узагальнили й широко продемонстрували потребу в соціальній гармонізації національних законодавств (Єдиний європейський акт, 1986), окреслили основні цілі соціальної політики Європейського Союзу (Хартія основних прав трудящих Співтовариства, 1989 р.). На тлі економічної, політичної, культурної та інших типів інтеграцій у глобалізованому суспільстві постала проблема в соціальній інтеграції, відповідальність за гармонійне втілення якої покладено на держави-члени Євросоюзу.

Хартія основних прав трудящих Співтовариства в дусі так званого «м'якого права» узагальнила основні права трудящих, до яких зараховувала й людей з обмеженими можливостями. Разом з утвердженням права на безпечну працю, вільний вибір професії, страхування від нещасних випадків на виробництві тощо документ регламентував запровадження необхідних умов життя для людей похилого віку та інтеграцію неповносправних у суспільство та трудове життя.

Правова база Європейського Союзу із забезпечення соціальних гарантій осіб з інвалідністю активно створюється з 90-х рр. ХХ ст. Так, 1997 року укладено Амстердамський договір, який заборонив усі форми дискримінації стосовно людей з особливими потребами. Соціолог А. І. Шевченко зазначає: «Аналіз змісту Амстердамського договору дозволяє виокремити основний напрям діяльності держав, що його підписали, стосовно людей з обмеженими можливостями. Він визначається як бажання не обмежувати себе у здійсненні специфічних заходів для забезпечення рівності можливостей. Іншими словами, всі застосовані дії і заходи – від планування, реалізації й контролю до оцінки – повинні ґрунтуватися на принципі рівності прав і рівних можливостей, а також недопущення будь-яких форми дискримінації [11].

У 2000 році прийнято Хартію основних прав Європейського Союзу, де в статтях 21 та 26 затверджено неможливість дискримінації стосовно людей з інвалідністю та проголошена повага до усіх неповносправних. Цього ж року оприлюднено доповідь Європейської комісії «До Європи без бар'єрів для людей з обмеженими можливостями». У цьому документі проаналізовано перешкоди на шляху до інтеграції осіб з фізичними обмеженнями в повноцінне життя європейського суспільства та *представлено* рекомендації з їхнього усунення [9].

1993 року було укладено надважливий Маастрихтський договір. Вступивши в дію 1 листопада 1993 року, він заклав політичний фундамент євроінтеграції, яка вважалася і процесом, і структурою. Саме з цього часу європейська єдність стала називатися Європейським Союзом. Договір проголосив чотири основні принципи (стовпи) співдружності європейських країн, з-поміж яких визначальний щодо прав інвалідів – розбудова в Євросоюзі «Європи громадян», у якій усім мешканцям забезпечуються рівні політичні й соціальні права.

Окрім Конвенції ООН з прав інвалідів, Європейської конвенції про права людини та інших документів, з 80-х рр. XX ст. в Євросоюзі реалізуються проекти ГеліосІ і ГеліосІІ, метою яких є соціально-економічна інтеграція осіб з інвалідністю, в тому числі й молоді. У 1993 році підписано Амстердамський договір, відповідно до якого в Європейському Союзі не допускається дискримінація особи за будь-якими ознаками [1].

Починаючи з 1999 року, уряди держав-членів ЄС провадять тісну взаємодію з неурядовими організаціями інвалідів завдяки прийнятій Радою Європейського Союзу Резолюції. Як зазначає М. Модіне, у ній «підкреслено необхідність розширення можливостей працевлаштування для осіб з інвалідністю та здійснюються відповідні попереджувальні й активні дії для спеціального просування й інтеграції неповносправних» [8, с. 19].

З початку 2000 рр. активізувалася діяльність Євросоюзу щодо не тільки інтеграції осіб з особливими потребами, а й їхнього всебічного забезпечення та участі в авангарді науково-технічних, економічних та політичних процесів суспільства. Акцент же робиться на забезпеченні доступу осіб з інвалідністю до соціального й правового захисту, а також розбудову й удосконалення соціально-правових систем для неповносправних на національних рівнях держав-членів ЄС. Так, у 2001 році Рада Європи прийняла документ «До громадської участі людей з обмеженими можливостями шляхом новітніх технологій, орієнтованих на інтеграцію», а в 2002 р. – «керівні принципи в галузі покращення доступу до соціального захисту» [9].

Важливим етапом в оптимізації соціальної політики щодо неповносправних є прийняття Європейською комісією в 2010 році спеціальної стратегії (the European Disability Strategy), розрахованої на десять років (2010 – 2020 рр.), яка має стати основою соціальної політики для країн Європейського Союзу й передбачає обов'язкове розв'язання проблем і задоволення інтересів, прав і свобод інвалідів [12].

Соціальний аспект розвитку неповносправної особистості було закріплено 13 грудня 2006 р. Генеральною Асамблеєю ООН, яка прийняла Конвенцію про права інвалідів та Факультативний протокол. Вони вступили в дію 3 травня 2008 р. У документі розглянуто перспективи реформ з вказівкою на сфери соціального розвитку, у яких особи із інвалідністю могли б реалізовувати свої права. Російська дослідниця М. Л. Ларицька, яка вивчає реалізацію соціальних прав інвалідів у Європі, визначає основне гасло документу як таке: «Відсутність дискримінації, повага до гідності й особистої незалежності, повне включення інвалідів у суспільство, повага до їхніх особливостей, рівність можливостей є головними принципами цієї Конвенції» [6].

Слід зазначити, що за даними на кінець 2012 року до Конвенції долучились усі країни Європейського Союзу та ще 125 країн світу, які, згідно з документом, повинні звітувати один раз на два роки про прогрес соціального становлення осіб з інвалідністю на національному рівні. Політологи та соціологи відмічають, що темп ратифікації вказаної конвенції найвищий серед усіх конвенцій ООН [5].

Сучасна соціальна політика Євросоюзу щодо молоді з інвалідністю.

З другої половини XX століття проголошено будівництво «Нової Європи», основою якої є концепція тотального соціального права. Важливим моментом розбудови цієї стратегії є визнання, викриття й максимальна ліквідація перешкод і недоліків у цій царині. Діяльність Ради Європи та провідних світових гуманітарних організацій була скерована на межі XX – XXI ст. на заклик держав до розвитку й зміцнення соціальної політики доступу (Мальтійська декларація 2002, Малагська декларація 2003 тощо).

Так, згідно з Малагською декларацією, «основною метою на наступне десятиліття є покращення якості життя інвалідів та їхніх сімей, при цьому особливе значення має надаватися їхній інтеграції й повноправній участі в суспільному житті» [7]. Для цього Рада міністрів вирішила працювати в рамках так званої антидискримінаційної концепції й рекомендувала Раді Європи розробити План заходів з проблем інвалідності. 7-8 травня в Малазі (Іспанія) відбулася друга конференція міністрів, метою якої було «покращення якості життя інвалідів, проведення послідовної політики для повноцінної участі й через таку участь» [8, с. 5].

7 – 10 жовтня 2003 р. у Страсбурзі на 26-й сесії Комітетом з реабілітації й інтеграції людей з інвалідністю (CD-P-RR) було заслухано доповідь Марка Модіне, директора Національного центру з дослідження інвалідності й соціальної непристосованості. Тема – «Доступ досоціальних прав людей з обмеженими можливостями в Європі». У документі узагальнено основні заходи й принципи, скеровані на надання в Європі соціальних прав особам з інвалідністю, викрито перешкоди, які звужують ці права. Сюди належать транспортні послуги, освіта й професійна зайнятість, охорона здоров'я, інформація та зв'язок, соціальний захист [8].

Важливим є окреслення конкретних заходів, прийнятих для забезпечення доступу до соціальних благ та реалізацій молодого населення Європейського Союзу. Першими в низці сфер, яких торкнулися реформи, за словами М.Модіне, є економічний, соціальний та правовий захист. Його реалізація виходить з більш загальних стосовно інвалідності цінностей, зокрема сім'ї, у якій проживає неповносправна дитина. Оскільки, згідно з Європейською соціальною хартією, сім'я, будучи головною структурною ланкою суспільства, для повноцінного розвитку має право на економічну, соціальну й юридичну підтримку. Відповідно «держави, які підписали Хартію, приймають на себе зобов'язання забезпечувати з цією метою соціальні й сімейні допомоги, податкові пільги, заохочення будівництва житла, пристосованого для сімейних потреб, допомога молодим сім'ям та інші відповідні заходи, а також гарантувати дітям та молоді, напряду або у співпраці з державними та приватними організаціями, соціальний, правовий та економічний захист, що дозволить їм реалізовувати право виховуватися в оточенні, що сприяє повноцінному розвитку їхньої особистості, а також фізичних та розумових здібностей [8, с. 25].

Стосовно неповносправної молоді реалізація Хартії сприяє зниженню ризиків дискримінації та відчуження інвалідів, а соціально-економічний захист вибудовується на ґрунтовному оцінюванні становища кожної конкретної молоді людини з обмеженими психо-фізичними можливостями.

Отже, розглядаючи соціальну політику щодо людей з інвалідністю в історичному розрізі, можна підсумувати, що спочатку, на зорі цивілізації, панувало негативне ставлення до людей з обмеженими можливостями здоров'я, оскільки община виходила з практичних потреб. Пізніше, з розвитком національних держав, склалися три традиції ставлення до інвалідності – американська, західноєвропейська й східноєвропейська, які були зумовлені географічними й кліматичними особливостями. Запровадження християнства оптимізувало ставлення до неповносправних, оскільки, окрім гуманізму й милосердя, прийшла віра в особливе божественне начало неповносправних. Реальні соціологічні реформи набули популярності після Першої Світової війни. Соціальна політика й реабілітація осіб з інвалідністю була визнана й організована як особливий тип діяльності. Політика захисту прав людей з фізичними обмеженнями запроваджується з початку створення Європейського Союзу. Спочатку виникла потреба та її усвідомлення, у 1980-ті рр. прийнято важливі міжнародні акти, що продемонстрували потребу в соціальній гармонізації національних законодавств.

Власне правова база Європейського Союзу із забезпечення соціальних гарантій неповносправних активно створюється з 90-х рр. У 1990-х – 2000 рр. Рада Європи, виходячи з пріоритетів поваги до рівних прав та соціальної інтеграції, реалізувала низку ініціатив, результатом яких стали: а) широке розуміння інвалідності на територіях держав-членів ЄС; б) розробка стандартів і проектів законодавств для держав-членів; в) практична реалізація наданих урядам держав рекомендацій.

З початку 2000 рр. активізувалася діяльність Євросоюзу не тільки щодо інтеграції осіб з інвалідністю, а й їхнього всебічного забезпечення та участі в авангарді науково-технічних, економічних та політичних процесів суспільства. У 2010 році Європейська комісія прийняла спеціальну стратегію (the European Disability Strategy), розраховану на десять років (2010 – 2020 рр.), яка має стати основою соціальної політики для країн Європейського Союзу.

Серед перспектив подальших досліджень ми розглядаємо аналіз шляхів оптимізації включення осіб з інвалідністю в суспільне життя та освітній процес у країнах Європейського Союзу.

Література

1. Амстердамська угода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf>. – Назва з екрану.
2. Вечканов В. А. Исторический аспект реабилитации инвалидов / В.А. Вечканов // Врачебно-трудовая экспертиза и социально-трудовая реабилитация инвалидов: сб. научн. трудов / Под ред. В. П. Белова и А. К. Добржанской. – Вып. 5. – М.: ЦИЭ-ТИН, 1976.
3. Ефимов И. Н. Инвалидность как вид нетрудоспособности / И.Н. Ефимов // Врачебно-трудовая экспертиза и социально-трудовая реабилитация инвалидов: сб. научн. тр. / Под ред. В.П. Белова и А.К. Добржанской. – Вып. 5. – М.: ЦИЭТИН, 1976. – С. 16–22.
4. Заблудовский П. Е. и др. История медицины и здравоохранения / П.Е. Заблудовский и др. – М.: Медицина, 1966. – 65 с.
5. Комитет по правам инвалидов просит относиться к нему как к другим договорным органам // ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=18493#UMmYM-Qz1GY>. – Назва з екрану.
6. Ларицкая М.Л. Права лиц с ограниченными возможностями и механизмы их защиты на международном, европейском и российском уровнях / М.Л. Ларицкая // Вестник Томского государственного университета: Научная библиотека Кибер Ленинка. – Вып. № 373 / 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://cyberleninka.ru/article/n/prava-lits-s-ogranichennymi-vozmozhnostyami-i-mehanizmy-ih-zaschity-na-mezhdunarodnom-evropeyskom-i-rossiyskom-urovnyah#ixzz3Igl4XAjK>. – Назва з екрану.

7. Малагская декларация. Декларация министров в Малаге о людях с ограниченными возможностями: «К полному гражданскому участию». – 2-я Европейская конференция министров. – Малага, 7-8 мая 2003 года.

8. Модине М. Доступ инвалидов к социальным правам в Европе. Национальный центр по исследованиям инвалидности и социальной непригодности (СТNERНІ) / Марк Модине // Страсбург, 7-10 октября 2003 года, изд: Совет Европы. – 115 с.

9. Рада Європи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/justice/discrimination/disabilities/index_en.htm. – Назва з екрану.

10. Соловьев С.М. История России с древнейших времен / С.М.Соловьев // Сочинения в 18 кн. – Кн.1:Т.1-2. – М.: Голос, 1993. – 768 с.

11. Шевченко А.И. К вопросу об организационно-правовом обеспечении защиты прав и достоинства человека с ограниченными возможностями в Европе // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки: Юридические науки. – Номер: Выпуск № 6. – 2013. – [Електронний ресурс] – Режим доступу. –http://www.online-science.ru/m/products/law_science/gid802/pg0. – Назва з екрану.

12. European Disability Strategy 2010-2020. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:EN:PDF>. – Назва з екрану.